

*ПИЛИПЕНКО Г. М., доктор економічних наук, професор
ПИЛИПЕНКО Ю. І., доктор економічних наук, професор
АЛЕКСЄЄНКО Д. Д., здобувач*

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ВИРОБНИЦТВА ЛОКАЛЬНИХ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ

Необхідною складовою сучасної економіки є суспільний або публічний сектор, який відіграє важливу роль у створенні ефективних умов розвитку для суспільства у цілому. За рахунок функціонування цього сектора забезпечується задоволення потреб населення в тих благах, які об'єктивно є життєво необхідними, проте з різних причин у багатьох випадках не можуть бути надані за рахунок механізмів ринкового саморегулювання.

Важливість соціального аспекту розвитку суспільства детермінувала постійне звернення науковців до проблеми виробництва суспільних благ. Враховуючи той факт, що надання суспільству таких благ пов'язано з діяльністю держави, то сфера дослідження відповідних проблем не обмежувалась виключно економікою, а поширювалась і на політичну сферу. Відповідно, у поле зору науковців неминуче потрапляла інституційна складова, що вимагало аналізу тих інститутів, які безпосередньо впливали на характер виробництва й розподілу суспільних благ.

У більшості наукових досліджень вплив інститутів на перебіг економічних процесів розглядається з точки зору інституціонального середовища економічної діяльності суб'єктів. Зауважимо, що майже у всіх існуючих визначеннях сутнісною характеристикою інституціонального

середовища виступають чітко визначені економічні відносини між людьми. Цілком очевидно, що дослідники у визначеннях інституціонального середовища як відносин, що виникають з приводу формування й реалізації інститутів, концентрують увагу виключно на їх регулюючій ролі і навіть порівнюють останні з господарським механізмом [1, с. 1908]. Ми не вважаємо такий підхід правомірним, оскільки функціональна роль інститутів у межах суспільства є набагато ширшою, це по-перше, і, по-друге, економічні відносини й інститути – це поняття різні як за сутністю, так і за змістом. Економічні відносини завжди виникають з приводу виробництва, розподілу, обміну й споживання матеріальних та нематеріальних благ, тобто предметів, за допомогою яких задовольняються потреби людей. Інститути – це суспільні механізми, які людина хоча й може створювати у ході своєї свідомої діяльності (маються на увазі інститути, що формуються в суспільстві внаслідок реформ), однак, жодним чином не розподіляє їх між членами суспільства, не обмінює один на одне і, тим більше, не споживає подібно економічним благам, як слідує із деяких визначень. Зміст інституту полягає в тому, що він дійсно врегульовує діяльність людей, однак при цьому ще й координує, структурує їх взаємодії та полегшує досягнення економічних цілей. Більше того, далеко не всі інститути можна створити через свідому діяльність – більшість із них виникає стихійно у ході еволюційного розвитку суспільства. Тому зводити інституціональне середовище до економічних відносин, рівно як і вбачати його основну змістовну функцію у формуванні й реалізації інститутів, не вважається правомірним.

Коли ми говоримо про суспільні блага, то далеко не пересічним є питання, що саме зумовлює специфіку їх виробництва й розподілу. Якщо, скажімо, родовим поняттям інституціонального середовища вважати правило, то увага дослідника концентрується на заміні існуючих

формальних і неформальних правил таким чином, щоб вони сприяли найбільш ефективному виробництву й розподілу благ суспільного призначення. Інша справа, коли таким поняттям є соціокультурні цінності – їх змінити не так просто, як правила, та й наслідки від можливих змін будуть зовсім іншими, ніж при зміні останніх. Те ж саме стосується й норм. І, нарешті, якщо вважати основою інституціонального середовища угоди, то процес регулювання діяльності у сфері виробництва суспільних благ буде переміщуватися зовсім в іншу, юридичну сферу. Відповідно, важливо чітко встановити, яке родове поняття лежить в основі такого явища, як інституційне середовище, а також визначити, у якому причинному зв'язку воно знаходиться з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням суспільних благ.

Вирішення цього завдання має, на нашу думку, реалізовуватися на основі системного підходу, який є методом дослідження, за якого об'єкт аналізу досліджується як певна множина елементів, взаємозв'язок між якими зумовлює цілісні властивості цієї множини. Основний акцент робиться на виявленні багатоманітності зв'язків і відносин, що мають місце як всередині досліджуваного об'єкта-системи, так і його взаємовідносин із зовнішнім оточенням. Отже, системний підхід для нашого предмета дослідження є найбільш дієвим методологічним інструментом аналізу, оскільки дозволяє розглядати об'єкт в органічному взаємозв'язку з факторами свого оточення, тобто середовищем.

Стійкість система отримує тільки тоді, коли в ній присутні такі зв'язки між елементами, які за своєю силою перевищують ті, що встановлюються між цими елементами та тими, які в цю систему не входять. Поєднання елементів в системі, власне, й відбувається у результаті погодженої взаємодії (складення зусиль) у дещо нове, що характеризується інтегративною якістю, якою ці елементи до об'єднання не володіли. Кожна людина у межах суспільства є діючим елементом з

власними цілями і, водночас, об'єктом, на який спрямовані дії інших людей. Тому інтегративні якості системи виникають за умови забезпечення взаємодії цілеспрямованих суб'єктів за рахунок погодження їх інтересів і дій. Дійсно, люди, що прагнуть задоволення якомога більшої кількості потреб, прямують до цієї мети різними шляхами. Дуже часто конкретні дії однієї людини або групи не дають можливості іншим суб'єктам досягти аналогічних цілей. Тоді виникає конфлікт – втрата системної стійкості. Для її підтримання необхідна інтеграція елементів, тобто певний механізм узгодження дій, упорядкованості взаємодії. По відношенню до діяльності людей узгодженість буде означати такий стан, в якому в ході взаємодій досягнута згода щодо характеру і механізмів отримання кінцевого результату. З огляду на виробництво суспільних благ це означає, що між економічними суб'єктами досягнута єдність цілей (всі учасники бажають отримати певну кількість благ), а їх дії інтегровані на досягнення цих цілей (для всіх учасників характерна однотипність дій).

Відповідно до існуючих досліджень встановлення порядку в суспільстві відбувається за рахунок інститутів, в основі яких є норми та правила. Нормою прийнято вважати відносно стійкі і соціально схвалені зразки очікуваної поведінки, які з достатнім ступенем успішності інтерналізуються в процесі соціалізації. Однак в реальному житті, якщо розглянути, наприклад, ефекти фрирайдерства, суб'єкти далеко не завжди виконують встановлені норми. Тому для упорядкування діяльності людей щодо виробництва суспільних благ норми мають бути санкціоновані (санкції – це насильницькі або ненасильницькі заходи впливу у відповідь на порушення порядку). Саме в існуванні механізмів примусу до виконання вбачає відмінність норм від правил Дж. Ходжсон, який говорить про те, що «при переході до правил добровільний характер виконання норм зникає, а в дію вступають санкції» [2, с. 43]. Таким чином,

правила – це встановлені і певним чином підкріплені норми поведінки, які застосовуються в ситуаціях, коли останні не виконують своєї регулюючої ролі і постійно порушуються.

Проблеми надання суспільних благ багато в чому виникають якраз з приводу невиконання встановлених норм – якщо б люди не ухилялись від їх оплати, виявляли дійсні переваги щодо їх виробництва та уникали рентаорієнтованої поведінки на добровільній основі, то подібні блага можна було б виробляти по аналогії з приватними. Оскільки в реальному житті люди відхиляються у своїй поведінці від нормативного характеру, виникає необхідність перевodu норми в правило.

На наш погляд, основним критерієм поділу благ на приватні й суспільні є саме необхідність примусу до виконання норм. Якщо люди виконують норми на добровільній основі (укладають між собою явні або неявні трансакції з приводу доступу до блага), то воно може вироблятися приватним сектором і забезпечувати прибутковість його виробнику. У ситуації, коли добровільність порушується – має застосовуватися примус.

Оскільки правила й норми є результатом діяльності людей, які еволюціонували у формах звичаїв, традицій, стереотипів поведінки, конвенціональних угод, юридичних законів та ін., то вони не можуть складати зміст власне взаємодій. А значить, вони не можуть бути включеними в структуру суспільства. Ці феномени урегульовують взаємодії і завдяки цьому формують інтегративні якості суспільства як системи. Вони зберігають систему від руйнації (забезпечують її цілісність), а також визначають її структурну організацію. По суті, інституціональний устрій можна розглядати як структурований нормативний порядок суспільства. Відповідно, інституціональний порядок, який встановився внаслідок виконання інститутами своєї упорядковуючої функції, є надіндивідуальним явищем. Виходячи із цього, інституціональне середовище ми визначаємо як сукупність інститутів, що носять

надіндивідуальний характер і упорядковують діяльність людей по досягненню своїх цілей у межах суспільства. Враховуючи той факт, що врегулювання діяльності людей у сфері надання суспільних благ здійснюється виключно на основі правил, то категорію «інституціональне середовище локальних суспільних благ» визначаємо як сукупність правил, що упорядковують діяльність людей по досягненню колективних цілей у сфері виробництва благ, які не можуть бути отримані для певної спільноти через ринок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондратов М. В., Гарипов Р. И. Теоретические подходы к понятию «институциональная среда». *Фундаментальные исследования*. 2013. № 11 (часть 9). С. 1908–1911.
2. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты. М. : Дело, 2003. 464 с.